

HET HEMRIK

Mededeling over een nieuw natuurmonument in de provincie Groningen, benevens overzicht van de natuur- en landschapsverzorging in deze streek.

Wie de provincie Groningen regelmatig in verschillende richtingen doorkruist, zal spoedig tot de ontdekking komen, dat het natuur- en landschapsschoon in deze landstreek van bescheiden aard is, maar ook een heel eigen karakter heeft, zodat het zeer zeker zin heeft dit land voor verdere aantasting te bewaren. Gelukkig heeft de natuur- en landschapsverzorging in deze provincie reeds mooi werk gedaan.

Historisch overzicht

De eerste stappen werden ondernomen door de Vereniging tot behoud van natuurmonumenten in Nederland. In de jaren 1919—1921 kocht deze vereniging de „Harense Wildernis” aan — gelegen bij Haren (Gr.) —, terwijl in 1932 een aangrenzend stuk — het z.g. „Noorderland” — aan de vereniging geschonken werd. Deze kleine bezitting, gelegen aan de Noordoosthelling van de Hondsrug, geeft een beeld van het oude Noordnederlandse broekland. Het is een moerassig terrein, voor een deel met dichte houtopstanden bedekt. Er komen verscheidene veenpetten in voor. Botanisch is dit stukje van grote betekenis. Vogelkundig is het eveneens van groot belang, dat dit stukje ongemoeid gelaten wordt, terwijl de insectenwereld nader onderzoek verdient. Over de gewervelde dieren, welke in de Harense Wildernis en omgeving voorkomen, vindt men een interessant artikel van G. A. BROUWER op pag. 142—152 van het jaarboek 1923—1928 van de Ver. t. Beh. v. Natuurmonumenten in Nederland.

In de laatste oorlogswinter is een groot gedeelte van de houtopstanden weggekap. Landschappelijk heeft het terrein daardoor aanvankelijk veel aan waarde verloren. Het is verrassend te zien, hoe snel dit verlies zich gedurende de laatste jaren heeft hersteld. Biologisch gezien betekent de houtdunning voor dit gebied een grote vooruitgang, zodat het gewenst blijkt in de toekomst regelmatig dergelijke dunningen te doen uitvoeren. De veenputten in de Harense Wildernis zijn thans zo ver dichtgegroeid, dat vrijwel geen open water meer aanwezig is. Dit is te betreuren, omdat daardoor bepaalde plantengedenschappen geheel verdwenen zijn of in het gedrang komen. We denken b.v. aan de fraaie *Utricularia*-vegetatie, hier vroeger aanwezig. Indien de eigenares hierin toestemt, zal een plan tot uitbaggering van bepaalde gedeelten echter op korte termijn kunnen worden uitgevoerd.

Voorts zou het van groot belang zijn, indien deze bezitting zou kunnen worden uitgebreid met enige gebieden, welke ten Z. van de Harense Wildernis liggen en hetzelfde karakter bezitten.

Het Noordlaarderbos werd in 1929 aan genoemde vereniging geschonken en in 1935 door aankoop uitgebreid. Ook in het jongste verleden kon enige uitbreiding aan dit gebied gegeven worden.

Het Metbroek in de gemeente Vlagtwedde werd in 1927 aan de Ver. t. b. v. N.

Fig. 1. *Westerwolds Landschap bij Terwuppung.*
Foto Ir. J. Dieperink.

geschonken en in 1929 door erfstelling uitgebreid. Het ligt te midden van een aantrekkelijk parkachtig landschap, bestaande uit akkers, door wallen omgeven weilanden, moerassige plaatsen, een beekje en bosjes (fig. 1).

Het Liefstingsbroek in de gemeente Vlagtwedde werd in 1937 aan dezelfde vereniging geschonken. Het is een prachtig overblijfsel van het oorspronkelijke Westergoedse landschap. Voorts bezit de vereniging nog een terreintje bij Jipsinghuizen, aangekocht in 1925.

Het is een mooi stukje berkenbos te midden van ontginningen. Hier greicit de Zweedse kornoelje (fig. 2).

Nu we het toch over Westerwolde hebben, mogen hier nog de mooie boscomplexen in de Zuidpunt van Westerwolde genoemd worden, welke eigendom zijn van de stad Groningen. Het thans gevoerde beheer waarborgt ons een behoud voor de toekomst, hetgeen niet alleen landschappelijk, doch ook floristisch van grote betekenis is wegens de groeiplaatsen van steenbraam en zevenster (fig. 3).

Naast de Ver. t. b. v. Natuurmon. kwam later de stichting „Het Groninger Landschap” tot stand. Deze stichting staat steeds op de bres voor behoud en bescherming van het streekeigene. Zij bezit het „Abeltjeshuis” bij Boertange, een beboste voormalige batterij met omringende gronden en de vroegere redoute Bakoven. Verder bezit deze provinciale natuurbeschermingsorganisatie een zeer oude eik in het buurtschap Ellersinghuizen in Westerwolde. Het is waarschijnlijk een der dikste en zwaarste eiken van Nederland. Sommigen beweren, dat het een oude gerichtseik is, waaronder vroeger recht gesproken werd.

Om het aanplanten van bomen en struiken in de provincie zoveel mogelijk te bevorderen werd door „Het Groninger Landschap” een boekje met beplantingsadviezen uitgegeven onder de titel „Boom en Struik in Groninger land” (J. B. Wolters, 1947).

Ook door particulieren werd veel gedaan voor het behoud van natuurschoon. We mogen hier vooral noemen Ir A. Zandstra, die gedurende de tijd, dat hij aan het hoofd stond van het waterschap Westerwolde, voortdurend heeft gestreden voor het behoud van natuurschoon aldaar en ook nu nog steeds op de bres

Fig. 2. *Zweedse kornoelje.*
Foto Fop. I. Brouwer.

staat voor de belangen van natuur en landschap in onze provincie. Hij stichtte en onderhield bij de waterschapsloods te Veele een vluchtoord voor in het wild-groeiende planten, in de geest van Thijsse's Hof te Bloemendaal.

Met dankbaarheid mogen we hier ook gewagen van de grote moeite en kosten, die de eigenaars van verschillende landgoederen zich getroosten om hun bezittingen in goede welstand te houden. We denken hierbij b.v. aan het Slochterbos achter de Fraylemaborg aldaar en aan het Glimmerbos. Wanneer men de verschillende landgoederen in particulier bezit regelmatig bezoekt, krijgt men de stellige overtuiging, dat het onderhoud daarvan gedurende de laatste jaren ernstig te lijden heeft van de zware financiële verplichtingen, waaronder de eigenaars gebukt gaan. Dat kan in de toekomst voor dergelijke gebieden noodlottig worden. Dit zou wel eens onder de aandacht van de overheid mogen worden gebracht. Wij hebben deze kwestie destijds al eens bij de Contactcommissie aan de orde geteld, doch hebben er nooit meer iets van vernomen.

Ook de overheid houdt zich thans bezig met natuur- en landschapsverzorging. In Mei 1941 werd de Rijksdienst voor het Nationale Plan ingesteld. De provincie Groningen kreeg een provinciale planologische dienst. Deze wordt bijgestaan door verschillende speciale commissies, waaronder een voor natuurbescherming, landschapsverzorging en recreatie.

Zoals men weet, is in 1942 door de Rijksdienst v.h. Nat. Plan een voorlopige lijst van beschermde natuurgebieden vastgesteld. Later is een meer uitgebreide, herziene lijst opgesteld, waarbij ook de medewerking van de provinciale planologische dienst in Groningen is ingeroepen.

Daar het landschap in ons gewest zeer open is en arm aan recreatiemogelijkheden, moeten hier objecten beschermd worden, die in andere provincies niet voor bescherming in aanmerking komen. Bij de keuze der objecten en het vaststellen van de begrenzingen spelen ook landschappelijke factoren een belangrijke rol. Door het in stand houden van één enkel belangrijk object, hoe klein ook, kan in een wijd land als het Groninger Hogeland het totale landschapsbeeld worden behoed voor ont-aarding in een troosteloze vlakte. Daarom werden ook een aantal boerenerven ter bescherming voorgesteld. De begrenzingen zullen in het algemeen zo ruim mogelijk gehouden moeten worden, opdat een gaaf geheel behouden kan worden en opdat veranderingen in de naaste omgeving het beschermde gebied niet schaden.

Uit het bovenstaande volgt, dat aan de natuur- en landschapsbescherming in de provincie Groningen thans voldoende aandacht wordt besteed. We kunnen daaraan nog toevoegen, dat na de bevrijding van ons land in 1945 in verschillende plaatsen van Nederland op initiatief van de Ned. Nat. Hist. Ver. lokale commissies zijn in-

Fig. 3. Zevenster.
Foto Fop. I. Brouwer.

gesteld voor natuur- en landschapsbescherming. Deze commissies hadden aanvankelijk de opdracht:

1. rapport uit te brengen over de schade, welke door de oorlog direct of indirect aan het natuurschoon was toegebracht.
2. wegen aan te geven, welke zouden kunnen leiden tot een spoedig en volledig herstel van natuur en landschap.

Later werd besloten aan deze lokale commissies een meer permanent karakter

te geven, zodat zij ook in de toekomst een actieve rol zouden kunnen spelen in de natuurbescherming. Dergelijke lokale commissies zijn in de provincie Groningen thans werkzaam in Groningen, Veendam en Winshotsen.

Daar de Groningse Commissie een belangrijke rol heeft vervuld bij het tot stand komen van het nieuwe natuurmonument het Hemrik, willen wij thans iets mededelen over de werkzaamheden van deze commissie, omdat daaruit tevens kan blijken, tot welke mooie resultaten ook het werk van een kleine, lokale commissie kan leiden.

De Groningse Commissie voor natuur- en landschapsverzorging

Deze commissie huldigt het principe van „de boer op trekken”, d.w.z. zij zoekt contact met gemeentebesturen, land-

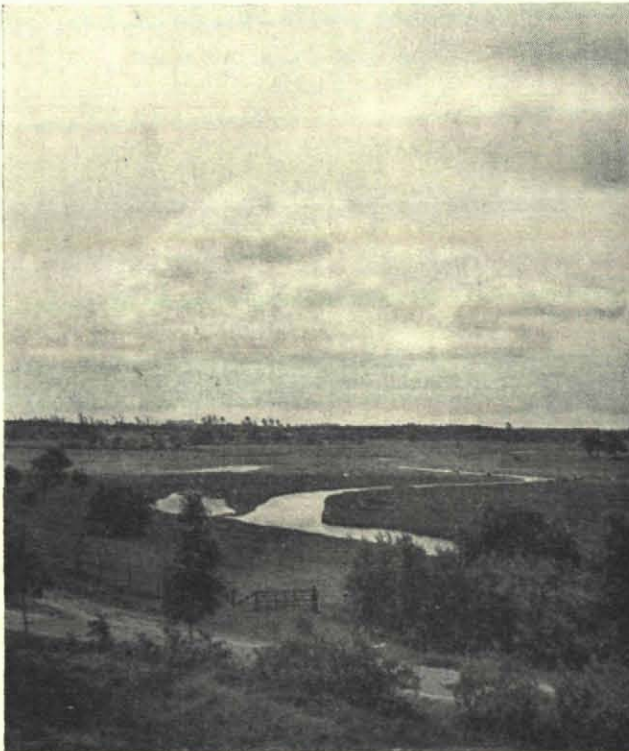

Fig. 4. Meanders van de Drentse A bij Schipborg.
Foto Fop. I. Brouwer.

eigenaren en andere particulieren en tracht op deze wijze actief te zijn op het terrein van haar werkzaamheid. Het is gebleken, dat deze werkwijze zeer vruchtbaar is. Zo werd op advies van genoemde commissie door de gemeente Groningen het Sterrebos in oude luister hersteld. Gemeentebestuur en Kerkvoogdij van Eelde namen op haar aandrang enige boscomplexen grondig onderhanden. Het bestuur der gemeente Zuidlaren werd bereid gevonden tot een stelselmatige herziening van het Laarwoud. Dit zijn slechts enige voorbeelden. Als gevolg van de haar verleende opdracht kwam de commissie onmiddellijk na de bevrijding in aanraking met het Hemrik te Harendermolen, welk terrein reeds voorkwam op de voorlopige lijst

van beschermde natuurgebieden van de Rijksdienst voor het Nationale Plan 1942 met de volgende omschrijving: „De Hemrik bij Harendermolen bestaat uit verlande plassen. Oude meanders (fig. 4) van de Drentse A. Er groeien vele Carexsoorten en ook de flora van de onbemeste hooilanden is er rijk vertegenwoordigd”.

In de laatste oorlogswinter was er in de gemeente Haren door de O.T. een uitgebreid stelsel van verdedigingswerken aangelegd, vooral bestaande uit tankgrachten en loopgraven. Door het drassige karakter van het Hemrik was het onmogelijk daar loopgraven te maken. Men heeft toen langs de Westzijde van het terrein een tweetal wallen opgeworpen, waartussen men zich zou moeten verschansen. De benodigde aarde werd uit het Hemrik gehaald! Daardoor waren er in het Hemrik enige putten

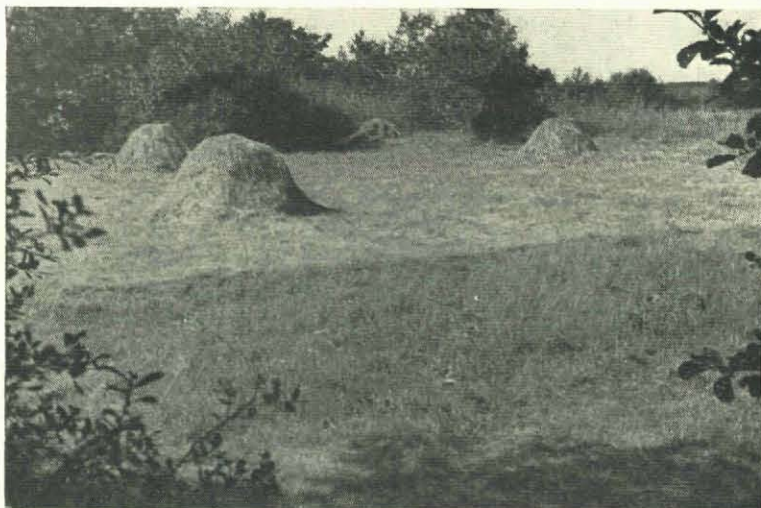

Fig. 5. Schraal grasland. Let op de vegetatie in de O. T.-put op de voorgrond. Foto Fop. I. Brovwer.

en kolken gevormd, waarin zich in het voorjaar van 1945 een alleraardigste vegetatie van moerasplanten ging ontwikkelen.

Na de bevrijding ging de D.U.W. overal de bestaande verdedigingswerken slechten. Wanneer de opgeworpen wallen van het Hemrik ook zouden worden geslecht en deze sterk geoxydeerde grond zou weer in het Hemrik worden gebracht, zou dit naar onze mening rampzalige gevolgen kunnen hebben. We kwamen toen op het idee de opgeworpen wallen te laten bestaan. Ze hadden reeds enige begroeiing gekregen, er zouden wel elzen en berken gaan opslaan en ongetwijfeld zouden ze zich gaan ontwikkelen tot Drentse wallen, die volkomen bij het karakter van het landschap ter plaatse zouden passen.

Van de provinciale planologische dienst is toen een brief uitgegaan naar de D.U.W. met het verzoek de bestaande toestand in het Hemrik te handhaven en aan dit verzoek is door de D.U.W. gevolg gegeven.

Een en ander bracht met zich mede, dat wij herhaaldelijk ter plaatse zijn geweest om te controleren of de afspraak werd nagekomen. Daarbij werden we telkens meer doordrongen van de grote landschappelijke en biologische betekenis van dit gebied. Nu was het bekend, dat het Hemrik te midden van een voorgenomen ruilverkaveling gelegen was, waarvan de plannen vrijwel in het stadium van uitvoering gekomen waren. Een en ander deed de Gron. Commissie besluiten in 1947 contact te zoeken met het gemeentebestuur van Haren, teneinde dit te bewegen tot aankoop van het Hemrik. Het voorstel werd met grote welwillendheid ontvangen, met het gevolg dat de Raad van Haren in Aug. 1948 tot aankoop besloot, welke aankoop inmiddels door Gedeputeerde Staten bekrachtigd werd.

Ondertussen waren er door de Gron. Commissie in het Hemrik reeds enkele grondboringen verricht, teneinde na te gaan of de waterstand van het gebied voldoende op peil zou blijven na de ruilverkaveling en de daarmee gepaard gaande verlaging van de grondwaterstand. De ligging van de keilemlagen bleek zodanig te zijn, dat er geen reden tot ernstige ongerustheid bestond. De commissie mocht verder het genoeg smaken van een zeer prettige samenwerking met de betreffende cultuurconsulent, Ir A. G. Swart, welke samenwerking leidde tot enige uitbreiding van het te beschermen gebied, zodat thans een nieuw natuurmonument tot stand gekomen is, waarvan de grootte nog iets uitgaat boven de in de lijst van het Nationale Plan genoemde begrenzing.

De gemeente Haren kon niet bereid gevonden worden de onderhoudskosten van het terrein (polderlasten etc.) voor haar rekening te nemen. De stichting Het Groninger Landschap wilde deze lasten echter wel dragen, terwijl ook het beheer door deze stichting zal worden uitgeoefend. Voorwaar een voorbeeld van prachtige samenwerking tussen overheid en verschillende natuurbeschermingsorganisaties; een voorbeeld, dat navolging verdient!

Men zegt dan wel eens, dat Nederland te veel organisaties heeft op het gebied van natuurbescherming. Uit dit voorbeeld blijkt echter, dat ook een kleine regionale commissie tot belangwekkende resultaten kan komen, wanneer zij voldoende activiteit ontwikkelt.

De situatie in het Hemrik.

Het nieuwe natuurmonument ligt op de Westelijke helling van de Hondsrug, ter hoogte van Café Bolhuis in Harendermolen, dicht bij het punt, waar de Drentse A. in het N. Willemskanaal uitkomt. Niettegenstaande de kleine oppervlakte van het gebied (ongeveer 10 ha) vertoont het een rijke landschappelijke en floristische afwisseling, waarvan we hier enige aspecten naar voren willen brengen.

I. B o s. Dit bestaat uit enige kleine bosjes, niet al te ver van het Glimmerbos gelegen, doch van een geheel ander karakter. Plantensociologisch kunnen we ze kenmerken als *Alnetum glutinosae typicum* (*Elzenbroek*). Verschillende gedeelten van dit *Alnetum* mogen we ongetwijfeld beschouwen als het laatste stadium in een verlandingsserie van zoetwater.

II. B l a u w g r a s l a n d e n. Een groot deel van het terrein bestaat uit onbe-

meste hooilanden (fig. 5), welke tot het *Pijpestrootjesverbond* (*Molinietun*) gerekend mogen worden. Deze gedeelten werden regelmatig gemaaid, waardoor de typische samenstelling van de flora gehandhaafd bleef. Naar het zich in 1948 liet aanzien heeft het graven van de sloten rondom het Hemrik geen belangrijke ontwatering van het terrein tengevolge gehad, zodat we gegronde hoop hebben, dat de blauwgrasland-vegetatie zich zal kunnen handhaven. Dit zal echter spoedig blijken. In sommige gedeelten van de hooilanden komen verspreide elzengroepen voor.

III. *Vroegere blauwgraslanden.* Een gedeelte van het Noordelijke stuk van het terrein is waarschijnlijk vroeger ook schraalgrasland geweest, doch reeds jaren aan zich zelf overgelaten, waardoor een begin van bosvorming is op-

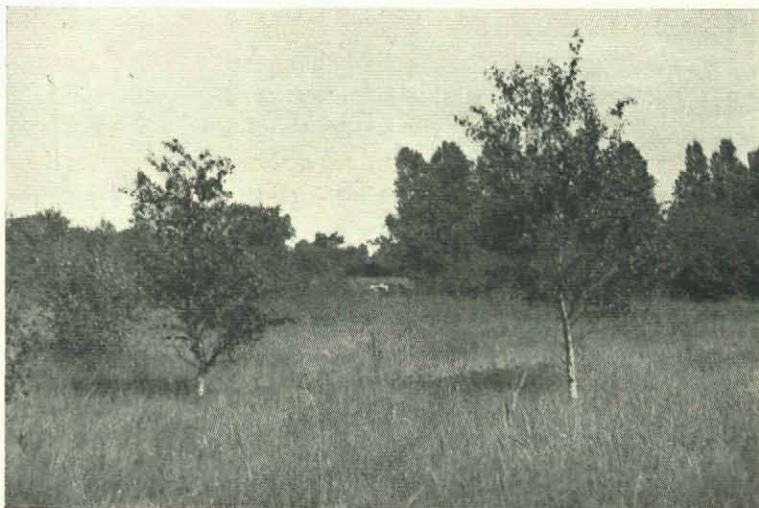

Fig. 6. *In het Betuleto-Salicetum.*

Foto Fop. I. Brouwer.

getreden. We zien hier verschillende overgangen naar het *Betuleto-Salicetum* (*Berkenwilgenbroek*). Sommige gedeelten vertonen reeds een ondoordringbare houtopstand, doch er zijn ook stukken, waar door spoedig ingrijpen een verdere ontwikkeling van het berkenelzenbroek voorkomen zou kunnen worden (fig. 6).

IV. *Zeer vochtige gedeelten.* In de allerlaagste gedeelten vinden we enkele associaties van de *Rietorde* (*Phragmitetalia eurosibirica*) en de *Orde der Kleine Zeggen* (*Caricetalia fuscae*). Hier en daar vinden we een *Caricetum*, dat we als een voorloper van het *Molinietum* kunnen beschouwen en waarin wateraardbei en waterdriblad domineren. We zien hier trouwens reeds bultvorming door *Molinia* optreden, als eerste pionier van het *Molinietum*. Dat hier ook *Eriophorum* groeit, wijst wel op het sterk oligotrophe karakter van de bodem.

Omdat het terrein van Oost naar West nogal enige helling vertoont en de waterstand daarmee varieert, is het plantensociologisch bekeken een zeer interessant

gebied, waarvan wij hier alleen de belangrijkste facetten naar voren brachten. Toen wij gedurende de laatste jaren het terrein regelmatig bezochten, werd reeds geconstateerd, dat zich op verschillende plaatsen nog successies voltrekken. Thans moet worden afgewacht welke invloed de verkavelingswerkzaamheden op de algehele waterstand zullen hebben en welke terugslag dit eventueel op de vegetatie zal veroorzaken.

Belangrijk is het terrein vooral vanwege zijn blauwgraslanden. Dit houdt in, dat wij alles in het werk moeten stellen, om deze te handhaven. Hier komen we dus aan het punt

Verzorging van het Hemrik.

Wij staan op het standpunt, dat een dergelijk gebied niet aan zich zelf kan en mag worden overgelaten. Doen wij dat wel, dan zal binnen afzienbare tijd het blauwgrasland hebben plaats gemaakt voor een der associaties uit het *Elzenverbond* (*Saliceto-populetum*, *Betuleto-salicetum* en *Alnetum-glutinosae*) met varianten en tussenvormen, waarbij het *Betuleto-salicetum* de grootste kans maakt.

Maatregelen zijn reeds getroffen om dit te voorkomen. Het terrein is immers in het bijzonder aangekocht vanwege de schraalgraslanden en deze moeten dus tot elke prijs behouden blijven.

In het elzenbroek zal sterk gedund moeten worden, vooral ook om *Valeriana officinalis*, *Filipendula Ulmaria*, *Eupatorium cannabinum*, *Iris Pseudacorus* en andere bodembegroeiers van het elzenbroek gelegenheid te geven zich beter te ontwikkelen.

Langs de Westzijde van het gebied is een nieuwe weg met fietspad aangelegd, vanwaar men een mooi gezicht op het Hemrik heeft. Een brede sloot zorgt hier voor afsluiting. Teneinde het terrein aan deze zijde een behoorlijke ommanteling te geven, is berkenzaad uitgesaaid.

Het ligt niet in de bedoeling het Hemrik voor het grote publiek open te stellen, omdat de geringe afmetingen van het gebied dit niet toelaten. De plantenwereld en de vogels dienen hier zoveel mogelijk met rust gelaten te worden. Voor studie-doeleinden kan in beperkte mate toegang tot het Hemrik verleend worden. Zij, die het terrein wensen te bezoeken, kunnen zich met ondergetekende in verbinding stellen.

De fietspaden langs de Oostzijde van het Hemrik en de nieuwe weg langs de Westkant, stellen iedereen voldoende in de gelegenheid van de landschappelijke schoonheid van het terrein te genieten.

Door de aankoop van het Hemrik door de gemeente Haren is de provincie Groningen een klein, maar niettemin zeer belangrijk natuurmonument rijker geworden. De ontwikkeling daarvan zal met belangstelling worden gevolgd en we hopen daarvan later nog wel eens mededeling te doen.